

УДК 374. 1 (048)

В.Ю. Гаврилюк, м. Біла Церква

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
У ПРОЦЕСІ ПОШУКОВОЇ ТА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Статтю присвячено питанню формування творчої активності старшокласників засобами пошукової та дослідницької діяльності в умовах позашкільного навчально-виховного процесу.

Ключові слова: *пошукова та дослідницька діяльність, формування творчої активності, старший шкільний вік, позашкільний навчально-виховний процес.*

Оновлення системи освіти держави значною мірою пов'язане з розробкою та впровадженням у педагогічну практику ефективних технологій розвитку інтелектуальних і творчих здібностей особистості, формування її пізнавальної та творчої активності. Особливо актуальною є проблема вдосконалення форм та методів роботи з старшокласниками, оскільки старший шкільний вік характеризується активним розвитком пізнавальних і творчих здібностей, становленням наукового світогляду, професійним самовизначенням особистості.

Саме тому пошукові та дослідницькі освітні проекти, в яких беруть участь учні старших класів загальноосвітніх шкіл та вихованці позашкільних навчальних закладів, надійний шлях пізнання кожним старшокласником своїх творчих можливостей, розвитку інтелектуальних здібностей, а досить часто – і професійного самовизначення. Держава комплексом науково-методичних, організаційних, економічних заходів стимулює активне залучення дітей старшого шкільного віку до пошукової та дослідницької діяльності, сприяє розширенню мережі учнівських наукових товариств, координує їхню співпрацю з вищими навчальними закладами і науковими установами, а сучасна психолого-педагогічна наука намагається забезпечити теоретичну та функціональну готовність педагогічних працівників

загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів до організації пошукової та дослідницької діяльності старшокласників.

Дослідницька діяльність учнівської молоді стала об'єктом вивчення вітчизняних і зарубіжних вчених – В.Алфімова [1], О.Губенка, Л.Ковбасенко [3-4], О.Микитюка [8], В.Моляко, В.Паламарчук, А.Сологуба та інших. Ці автори аналізують науково-дослідницькі уміння особистості, моделюють педагогічні умови їх формування, модернізують традиційні форми та методи дослідницької роботи, пропонують власні навчальні програми дослідницької діяльності в умовах профільного навчання. Вивченням діяльності позашкільних навчальних закладів у формуванні творчої особистості, розвитку її творчої активності займаються В.Вербицький, Л.Ковбасенко [3-4], О.Литовченко, В.Мачуський [6-7], Г.Пустовіт, Т.Сущенко. Згадані вчені розробили методологічну основу позашкільної освіти, запропонували технології формування творчих здібностей вихованців, актуальну тематику навчальних курсів. Однак проблема формування творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів у процесі пошукової та дослідницької діяльності висвітлена недостатньо, потребує деталізації та подальшого вивчення.

Теоретичний аналіз пошукової та дослідницької діяльності вихованців позашкільних навчальних закладів; визначення її впливу на формування творчої активності старшокласників – вихованців гуртків, творчих об'єднань; моделювання педагогічних умов формування творчої активності старшокласників в процесі пошукової та дослідницької роботи.

Творча активність – особистісне утворення динамічного характеру, яке являє собою комплекс інтелектуальних, емоційних, характерологічних властивостей, що дозволяють особистості продуктивно використовувати творчість у будь-якому виді діяльності. Формування творчої активності – процес прогресивних змін у часі і просторі, що відображається у кількісних, якісних і структурних перетвореннях особистості як цілісної системи і полягає в керованому розвитку її творчих здібностей шляхом

пробудження інтересу до творчої діяльності, оволодіння методами творчого отримання знань, формуванням індивідуального стилю творчої поведінки.

Разом з загальноосвітніми школами, навчальними закладами нового типу (гімназіями, ліцеями) організацією пошукової та дослідницької діяльності учнів активно займаються позашкільні навчальні заклади, що є справжніми творчими лабораторіями для дітей і учнівської молоді. Гуртки, творчі об'єднання дослідницько-експериментального, науково-технічного, художньо-естетичного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого, гуманітарного та інших напрямів позашкільної освіти створюють оптимальні умови для наукових досліджень старшокласників. Така освітня діяльність узгоджується з основними завданнями позашкільної освіти: створенням педагогічних умов для повноцінного творчого, інтелектуального, духовного розвитку особистості; підвищенням її мотивації до пізнання і творчості; задоволенням освітніх потреб шляхом залучення до свідомої та систематичної творчої діяльності [3, с. 32].

Для освітнього процесу позашкільних навчальних закладів визначальними є наступні принципи діяльності, що сприяють залученню старшокласників до пошукової і дослідницької роботи: науковість – тісний зв'язок і взаємодія навчального курсу з наукою, що відбувається шляхом ознайомлення дітей з об'єктивними науковими фактами, проблемами, законами і забезпечує формування наукового світогляду; активність – активна роль особистості в ході засвоєння знань, умінь та навичок, їх повноцінна та ефективна реалізація на практиці, включення у безперервний процес самотворення; індивідуальний підхід – оптимальні умови для ефективного навчання і практичної творчої діяльності кожної дитини в ході організації фронтальних і групових форм роботи, з урахування вікових особливостей, системи характерних суспільних зв'язків і стосунків у соціоприродному середовищі; синтез інтелектуальної і практичної діяльності – здобуті вихованнями теоретичні знання трансформуються у внутрішні стимули, підґрунтя для нових можливостей пізнання найрізноманітніших сторін людського буття як свідомої творчої діяльності; суб'єкт-суб'єктна взаємодія – рівноправне

партнерство, співробітництво та співтворчість між педагогом і вихованцем; оптимальний вибір змісту форм, методів та засобів навчання, відповідно до освітніх запитів, інтересів і можливостей вихованців тощо [4, с. 4].

Аналіз практичної діяльності гуртків, творчих об'єднань позашкільних навчальних закладів дає підстави стверджувати, що навчальний процес у них містить характерні елементи пошукової та дослідницької роботи, які стимулюють педагогів-позашкільників до її активного використання з метою поглибленого вивчення програмного матеріалу та урізноманітнення навчальної діяльності: активізація навчання за рахунок проблемних, дослідницьких методів з поступовою передачею обдарованим і талановитим вихованцям ініціативи в організації групової або самостійної творчої діяльності; творча взаємодія між педагогом і вихованцями, що сприяє вільному вибору ними форм і засобів творчої діяльності, творчій винахідливості, розкутості, домінуванню власної пошукової або дослідницької практики над репродуктивним засвоєнням знань, умінь та навичок; індивідуалізація освітньої діяльності в контексті особистісно зорієнтованого підходу, що сприяє створенню умов для розвитку специфічних особистісних функцій вихованців як суб'єктів творчого освітнього процесу відповідно до власних уподобань та пізнавальних запитів [6, с. 39].

У психолого-педагогічній літературі пошукова та дослідницька діяльність учнів розглядається як процес включення особистості у самостійне збирання і дослідження інформації, формування у неї на цій основі міцних знань, умінь, навичок пізнавальної та творчої діяльності [8, с. 11]; дієвий засіб підвищення якості та ефективності знань та умінь, складна динамічна система, що є сукупністю волі, емоцій та інтелекту особистості, спрямованих на пошук сутності природи речей і їх причинно-наслідкових зв'язків [5, с. 10]; співробітництво та співтворчість педагога і вихованців, побудована на визнанні особистості дитини, на взаємоповазі її пізнавальної та творчої діяльності і взаємній зацікавленості у спільному успіху і наслідках цієї діяльності [1, с. 34].

Вибір форм і методів організації пошукової та дослідницької діяльності вихованців гуртків, творчих об'єднань позашкільних навчальних закладів досить великий і завжди залишає альтернативу для учасників навчального процесу (як педагогів, так і дітей), враховуючи специфіку гуртка, особисті уподобання, інтереси та здібності старшокласників. Основними формами залучення вихованців комплексних і профільних позашкільних навчальних закладів до пошукової та дослідницької діяльності є: участь в роботі наукових гуртків, товариств, секцій, клубів, шкіл юних дослідників, творчих лабораторій; індивідуальна та групова робота вихованців над пошуковими та науково-дослідницькими проектами (МАН України, "Пізнай свою країну", "Історія міст і сіл України", "Юний дослідник", "Юний селекціонер", "Птах року" тощо); науково-практичні конференції, семінари, колоквиуми, зльоти, наукові читання, конкурси-виставки пошукових та дослідницьких робіт; навчальні екскурсії, експедиції, дослідницькі маршрути; участь в Інтернет-олімпіадах, віртуальних дослідницьких змаганнях та конкурсах; робота сезонних наукових шкіл, оздоровчих одно- і багатопрофільних науково-практичних таборів в канікулярний час.

Важливе значення в житті позашкільних навчальних закладів відіграють наукові товариства учнів або їх філії, що є дієвими осередками дослідницької роботи, об'єднують вихованців закладу, здатних до наукового пошуку, зацікавлених у підвищенні свого інтелектуального і культурного рівня, що бажають поглибити свої знання, уміння та навички як з окремих навчальних дисциплін, так і в галузі сучасних наукових знань в цілому. Вони також здійснюють координацію пошукової, дослідницької та експериментальної діяльності вихованців інших гуртків, творчих об'єднань закладу, надають їм науково-методичну допомогу, технічну та лабораторну базу [3, с. 32].

У залежності від згаданих форм та методів організації пошукової та дослідницької діяльності у вихованців позашкільних навчальних закладів відбуваються наступні особистісні зміни: прискорений розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, формування високого рівня творчої активності та

індивідуального стилю пізнавальної діяльності; становлення дослідницької стратегії пізнавальної діяльності; триває оволодіння навичками особистісного самовизначення (в тому числі й професійного), самореалізації та саморозвитку [7, с. 146].

У процесі систематичної пошукової та дослідницької роботи у вихованців формуються дослідницькі уміння: інтелектуальні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення і систематизація, абстрагування, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, постановка проблеми і висунення гіпотези, пошук і використання аналогії, дедуктивний висновок та доказ; практичні – використання навчальної, довідкової та додаткової літератури, добір матеріалів для експерименту, оформлення результатів дослідження); самоорганізації та самоконтролю – планування пошукової та дослідницької роботи, раціональне використання часу й засобів діяльності, перевірка отриманих результатів, самооцінка [9, с. 19].

Формування системи пошукових і дослідницьких умінь та навичок творчої особистості сприяє розвитку високого рівня її творчої активності, оскільки забезпечує постійну спрямованість особистості на подальшу пізнавальну та творчу діяльність. Основні компоненти пошукових та дослідницьких умінь особистості, що формуються у вихованців позашкільних навчальних закладів в ході реалізації пошукових і дослідницьких проєктів, також підтверджують якісні зміни в рівні розвитку їх творчої активності: пізнавально-діяльнісний – активність в оволодінні знаннями, уміннями, навичками пошукової та дослідницької діяльності постійно стимулює до самостійної творчої праці, забезпечує розвиток різноманітних здібностей, властивостей і якостей творчої особистості; мотиваційно-вольовий – забезпечує сформованість позитивних вольових рис творчої особистості (цілеспрямованість, організованість, самостійність, рішучість) та можливі шляхи їх удосконалення; змістовно-операційний – сформоване активнопредметне ставлення особистості до пошукової та дослідницької діяльності забезпечує її активну спрямованість на інші види пізнавальної та творчої діяльності; емоційний – здатність до сприйняття оточуючої дійсності, творчого спілкування, налагодження позитивних контактів, зміна

установок, визначення характеру творчої поведінки принципово важливі для постійного включення у творчу діяльність; самооцінний – прагнення до творчого пізнання власної особистості, виявлення та розвиток внутрішнього творчого потенціалу в процесі наукових досліджень, самооцінка своїх індивідуальних якостей [1, с. 38].

Проаналізувавши зміст та основні компоненти пошукових і дослідницьких умінь, можемо визначити основні функції науково-дослідницької діяльності, що забезпечують формування творчої активності особистості: самореалізація, самоствердження, самовираження особистості в процесі пошукової або дослідницької роботи – прагнення до визнання свого “Я” іншими людьми та суспільством, самостійне створення умов для повної реалізації власного інтелектуального та творчого потенціалу; самоперетворення та самовдосконалення творчої особистості – процес прогресивних змін у часі і просторі, що відображається у кількісних, якісних і структурних перетвореннях особистості як цілісної системи під впливом систематичної дослідницької діяльності; адаптація особистості – формування стійкої системи цінностей, що є внутрішніми регуляторами творчої поведінки, оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями, необхідними у житті, здатністю до самоорганізації і самоконтролю власної творчої діяльності; рефлексія – осмислення отриманих знань, їх глибоке і свідоме засвоєння, усвідомлення і практичне використання як засобів (методів) подальшого саморозвитку творчої особистості [2, с. 223].

Моніторинг ефективності навчального процесу гуртків, творчих об'єднань, що систематично залучають своїх вихованців до пошукової та дослідницької діяльності, дозволяє відстежити якісні зміни, що сприяють формуванню творчої активності вихованців і є важливими для нашого дослідження: висока результативність пізнавальної та творчої діяльності, високий рівень знань, умінь та навичок вихованця; сформована творча компетентність, індивідуальний стиль пізнавальної діяльності; прагнення до поглибленого вивчення наукових дисциплін, суміжних з профілем творчого об'єднання та проблематикою дослідницьких проектів; прагнення до творчого оволодіння

новими знаннями та вміннями; вияв готовності до співпраці та співтворчості з педагогом та дитячим колективом; професійна орієнтація та допрофесійна підготовка особистості тощо; високий рівень самоосвітньої діяльності – постійний самоаналіз та самооцінка власної діяльності; подальше прагнення до творчого самовдосконалення; системне планування самоосвіти; врахування у змісті самоосвіти власного рівня теоретичної і практичної підготовленості тощо.

Отже, в процесі систематичного залучення вихованців гуртків, творчих об'єднань позашкільних навчальних закладів до пошукової та дослідницької діяльності відбувається активний розвиток їхніх творчих здібностей та творчої активності: домінує позитивна мотивація творчої діяльності, усвідомлення значення творчих потреб, мотивів, цілей як провідних у розвитку та життєдіяльності; відбувається формування творчих рис характеру; активізується розвиток творчих якостей інтелекту; формується творча самосвідомість, що виявляється у самопізнанні, самооцінці, самоорганізації, прагненні до самореалізації та самовдосконалення; триває постійне зростання потенціалу творчої діяльності – бажання систематично здобувати нові знання, уміння, навички, творчо їх використовувати, досліджувати, експериментувати.

Література:

1. Алфимов В. М. Развиваем умственные и творческие способности старшеклассников / В. М. Алфимов // Обдарована дитина. – 2003. – № 5. – С. 30–41.
2. Гаврилюк В. Ю. Розвиток творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів у процесі пошукової та дослідницької діяльності / В. Ю. Гаврилюк // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 30-31 бер. 2006 р.). – Ч. 2 / К. : Грамота, 2006. – С. 218–225.
3. Ковбасенко Л. І. Наукова творчість як фактор соціалізації юних дослідників у МАН України / Л. І. Ковбасенко // Позашкільна освіта : історичні поступи та здобутки : зб. матеріалів Всеукр. пед. конф. (Київ, 2-3 груд. 2008 р.) / К. : АБЕРС, 2008. – С. 31–36.

4. Ковбасенко Л. І. Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу / Л. І. Ковбасенко // Шкільний світ. – 2003. – № 22-24. – С. 2-6.
5. Колінець Г. Г. Формування дослідницьких здібностей у старшокласників / Г. Г. Колінець // Обдарована дитина. – 1999. – № 5. – С. 10-15.
6. Мачуський В. В. Формування творчої активності старшокласників у клубах позашкільних навчальних закладів : наук.-метод. посіб. / В. В. Мачуський, В. Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КОПОПК, 2007. – 216 с.
7. Мачуський В. В. Педагогічна система розвитку творчої обдарованості учнів / В. В. Мачуський // Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в навчально-виховній системі МАН України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 10-11 груд. 2008 р.) / К. : ТОВ “Інформаційні системи”, 2008. – С. 142-150.
8. Микитюк О. М. Наукові дослідження школярів : навч.-метод. посіб. / О. М. Микитюк, В. О. Соловійов, С. О. Васильєва. – Х. : “Скорпіон”, ХДПУ ім. Г. Сковороди, 2003. – 80 с.
9. Савенков А. И. Интеллектуальная одаренность и исследовательское поведение / А. И. Савенков // Одаренный ребенок. – 2003. – № 6. – С. 16-21.

Статья посвящена вопросу формирования творческой активности старшеклассников средствами поисковой и исследовательской деятельности в условиях внешкольного учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: *поисковая и исследовательская деятельность, формирование творческой активности, старший школьный возраст, внешкольный учебно-воспитательный процесс.*

The article is devoted to the question of forming the creative activity of senior pupils during searching and research activity at the extracoolastic educational establishments. Carbro

Keywords: *searching and research activity, forming of creative activity, senior school age, extracoolastic educational process.*